



<https://liar.ui.ac.ir/?lang=en>

Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 17, Issue 1, No.50, Spring 2025, pp.73-88

Received: 11/03/2024

Accepted: 30/11/2024

Basics of Orthography in Standard Persian

Elham Sayyedani  *

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran
e.sayyedani@ltr.ui.ac.ir

Tannaz Karamatian Fard

Ph.D. Student in Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, University of Isfahan, Isfahan, Iran
tannaz.karamatian@gmail.com

Abstract

The discussion of linguistic errors and the focus on correcting writing mistakes are common themes in many editing and writing guides. However, these resources often present linguistic errors without adequately addressing the fundamentals of orthography, leading to the inclusion of numerous subjective and personal comments. A comprehensive discussion of orthography necessitates an explanation of its underlying principles and foundations. This study aimed to establish criteria for orthography while critically reviewing the perspectives of Abolhassan Najafi, Khosrow Farshidvard, Mirshams-eddin Adib Soltani, and Nasergholi Sarli. The findings indicated that a crucial aspect often overlooked in the discussion of orthography was the acknowledgment of various styles and types of language. Among the recognized language varieties were administrative, media, literary, and scientific styles. Given the distinct subject matter and audiences associated with each type, it is essential to consider these differences when formulating orthographic principles. Additionally, attention must be paid to the evolution of language across different linguistic periods and the advancements in spoken language. Due to the fragmentation and lack of clear, definitive criteria in prior research, this study proposed a set of criteria for orthography.

Keywords: Orthography, Standard Persian, Orthography Basics, Language Editing.

Introduction

The importance of "correct writing" is a common theme in many writing and editing books. Most of these texts offer guidance for enhancing writing by identifying linguistic errors. However, they often suffer from issues, such as disorganized content, subjective commentary, imposition of rigid criteria without considering different styles and contexts, and a lack of consistent methodology. These problems largely stem from a neglect of the fundamental principles of orthography. Until clear and uniform principles for orthography are established, we will likely continue to see a diversity of opinions and practices in this area.

Given the absence of a scientific and methodical discourse on the basics of orthography, this study aimed to address the following questions:

*Corresponding author

Sayyedani, E. and Karamatian Fard, T. (2025). Basics of Orthography in Standard Persian. *Literary Arts*, 17 (1), 73-88.

2322-3448 © University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).



10.22108/liar.2024.140944.2367

What criteria for orthography have been proposed in previous research?

On what basis are the orthography criteria for a standard language determined?

How can we suggest indicators for correct writing across various linguistic varieties?

Some studies have, albeit sporadically, focused on the characteristics of standard language and relevant linguistic-structural issues concerning correctness. For instance, Ali Ashraf Sadeghi (1983) has generally discussed the concepts of correctness and incorrectness in linguistic forms. Ali Mohammad Haqshenas (1994) has explored the social roots of linguistic correctness, critiqued the educational system's flawed approach to language, and emphasized the importance of properly teaching calligraphy and writing style, as well as the challenges posed by orthography in elementary education. Zahra Zandi Moghaddam (2017) has provided a critique of "Bibliography of Right and Wrong in Language" authored by Ahmad Khandan.

Materials & Methods

This study aimed to review and critique the perspectives of Abolhasan Najafi, Khosrow Farshidvard, Mir Shams-eddin Adib Soltani, and Nasergholi Sarli while proposing criteria for orthography. Consequently, the methodology employed was both descriptive and analytical.

Research Findings


The studies revealed that existing sources, including books and articles on the topic of correctness in language—published under titles, such as "Standard Language", "Writing and Editing Rules", "Correct Writing", and "Let's Write Better"—lack a clear basis for determining right and wrong in standard language. With the exception of a few style guides, most authors focused solely on examples of linguistic and structural editing, such as the removal of clauses, deletions, foreign words, grammatical errors, excessive length, consecutive verbs, verb omissions, use of Arabic words in Persian, stereotypical expressions, slang, inadequate expressions, incorrect verb usage, failure to properly observe sentence components, and incoherence in sequential sentences. Notable scholars, including Abolhasan Najafi, Nasergholi Sarli, Khosrow Farshidvard, and Mir Shams-eddin Adib Soltani, had proposed specific, categorized, or general principles and criteria for correctness in standard language.

Najafi's perspective was moderate; while he considered the history of language and established rules for correctness, he also acknowledged the evolution of spoken language. Conversely, Adib Soltani's approach did not account for spoken language, thereby overlooking its intrinsic qualities. Farshidvard adopted a prescriptive stance, asserting that the correctness of speech was contingent upon adherence to grammatical rules. In contrast, Sarli emphasized the communicative aspects of language, focusing on the effectiveness and adequacy of linguistic patterns in conveying meaning. A reflection on these perspectives indicated that some proposed criteria might not be universally applicable across all linguistic varieties.

Discussion of Results & Conclusion

A critical aspect that has not been adequately addressed in the discussions of orthography is the consideration of different styles and varieties of language. Standard language encompasses various forms, including administrative, media, literary, and scientific styles. Each of these types has distinct subject matter and audiences, making it essential to account for these differences when establishing principles of orthography. Many editing and discussion books on orthography have been created without regard for these variations. This study identified existing shortcomings and proposed criteria for orthography that included: consistency, attention to the morphological, syntactic, and phonetic features of the Persian language, consideration of the semantic relationships among sentence components and meaning transfer, linguistic economy, and acknowledgment of the historical evolution of language alongside the adaptation of speech and writing.

مبانی درست‌نویسی در زبان فارسی معیار

الهام سیدان* ، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

e.sayyedan@ltr.ui.ac.ir

طناز کرامتیان فرد، دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران

Tannaz.karamatian@gmail.com

چکیده

بحث از خطاهای زبانی و تمرکز بر اصلاح خطاهای نوشتار از موضوعاتی است که در بسیاری از کتاب‌های ویرایش و نگارش مطرح شده است. در این کتاب‌ها بدون توجه به مبانی درست‌نویسی، خطاهای زبانی مطرح شده و در نتیجه اظهارنظرهای شخصی و سلیقه‌ای بسیاری در این کتاب‌ها راه یافته است. این درحالی است که هرگونه بحث درباره درست‌نویسی مستلزم تبیین اصول و مبانی آن است. نظر به نبود بحث روشمند در حوزه مبانی درست‌نویسی، در این پژوهش کوشش می‌شود ضمن مرور و نقد دیدگاه‌های ابوالحسن نجفی، خسرو فرشیدورد، میرشمس‌الدین ادیب سلطانی و ناصرقلی سارلی معیارهایی برای درست‌نویسی پیشنهاد شود. نتایج این بررسی نشان می‌دهد یکی از نکات بسیار مهم که در تبیین مبانی درست‌نویسی به آن اهمیت داده نمی‌شود، توجه به سبک‌ها و گونه‌های مختلف زبان است. زبان معیار گونه‌های مختلفی دارد که از بین آنها گونه اداری، رسانه‌ای، ادبی و علمی شناخته شده‌تر است. با توجه به اینکه موضوع کلام و نیز مخاطب در هر یک از این گونه‌ها با گونه‌های دیگر متفاوت است، لازم است در تدوین اصول درست‌نویسی به این تفاوت‌ها توجه شود. همچنین، ضروری است در تدوین قواعد درست‌نویسی به تحولات زبان در ادوار زبانی مختلف و نیز گفتار توجه شود. بسیاری از الگوهای زبانی و گفتاری به تدریج به برخی از گونه‌های نوشتاری راه می‌یابد. پراکندگی‌ها و نبود معیارهای صریح در پژوهش‌های پیشین منجر به پیشنهاد معیارهایی برای درست‌نویسی در این پژوهش شد. این معیارها عبارت است از: ۱. سره‌گرایی؛ توجه به ویژگی‌های صرفی، نحوی و آوایی زبان فارسی؛ ۲. توجه به روابط معنایی اجزای جمله و انتقال معنا؛ ۳. اقتصاد زبانی یا کم‌کوشی؛ ۴. پیشینه زبان و انطباق گفتار و نوشتار. لازم است این معیارها در کنار هم و با توجه به تفاوت‌ها و تنوعات زبانی در نظر گرفته شود.

کلید واژه‌ها: درست‌نویسی، زبان فارسی معیار، مبانی درست‌نویسی، ویرایش زبانی

*مسئول مکاتبات

سیدان، الهام و کرامتیان فرد، طناز. (۱۴۰۴). مبانی درست‌نویسی در زبان فارسی معیار *فنون ادبی*، ۱۷ (۱)، ۷۳-۸۸



۱- مقدمه

توجه به «درست‌نویسی» از موضوعاتی است که در بیشتر کتاب‌های نگارش و ویرایش مطرح شده است. در اغلب کتاب‌ها با معرفی غلط‌های زبانی پیشنهادهایی برای بهبود نگارش ارائه شده است. پراکنده‌نویسی، اظهارنظرهای شخصی و سلیقه‌ای، تجویز معیارهای خشک (بدون در نظر گرفتن سبک‌ها، موقعیت‌ها و گونه‌های زبانی) و نبود روشی واحد، از مشکلاتی است که در این کتاب‌ها دیده می‌شود؛ با این حال علت این موضوع را باید در بی‌توجهی به مبانی درست‌نویسی جست‌وجو کرد؛ در واقع هنگامی که بدون داشتن معیار و مبنای مشخص مثال‌هایی از غلط‌های زبانی ذکر می‌شود، ویرایش از فرایندی علمی به فرایندی ذهنی و سلیقه‌ای کاهش پیدا می‌کند؛ حال آنکه هرگونه بحث علمی و روشمند درباره‌ی درست‌نویسی نیازمند توجه دقیق به مبانی آن است. توجه به این مبانی به علمی شدن بحث و ویرایش کمک می‌کند؛ بنابراین تا زمانی که مبانی و معیارهای صحیح و تاحداً امکان‌یکنواختی برای درست‌نویسی تعیین نشود، پراکندگی و اختلاف‌سلیقه در این زمینه مشاهده می‌شود.

با توجه به نبود بحث علمی و روشمندی در زمینه مبانی درست‌نویسی، این پژوهش در پی پاسخ دادن به پرسش‌های زیر است:

- در پژوهش‌های پیشین چه معیارهایی برای درست‌نویسی مطرح شده است؟

- تعیین معیارهای درست‌نویسی در زبان معیار بر چه مبنایی استوار است؟

- چگونه می‌توان شاخص‌هایی برای درست‌نویسی در انواع گونه‌های زبانی پیشنهاد داد؟

هدف از پژوهش حاضر بررسی و نقد معیارهای درست‌نویسی و تعیین شاخص‌هایی برای آن در زبان فارسی معیار است.

۱-۱- پیشینه پژوهش

در برخی از پژوهش‌ها به صورت پراکنده ضمن توجه به زبان معیار، به برخی ویژگی‌های آن و مسائل زبانی-ساختاری در حوزه درست و غلط توجه شده است؛ برای نمونه، **علی اشرف صادقی (۱۳۶۲)** در مقاله‌ای با عنوان «زبان معیار» به تعریف زبان و مشخصات آن پرداخته است و به صورت کلی به مسئله درست و غلط بودن صورت‌های زبانی اشاره کرده است. **علی محمد حق‌شناس (۱۳۷۳)** در مقاله‌ای با عنوان «درست و غلط از زبان بلومفیلد» به ریشه‌های اجتماعی درست و غلط در زبان، برخورد نادرست نظام آموزشی با مسائل زبانی، آموزش درست رسم‌الخط و شیوه نگارش، مشکلات ناشی از خط و املا در آموزش ابتدایی توجه کرده است که مطالب ذکرشده بخشی از فصل آخر کتاب *زبان نوشته لئونارد بلومفیلد (Bloomfield Leonard)* است که مترجم آن اقدام به انتشار جداگانه این بخش کرده است.

زهرا زندگی مقدم (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «کتاب‌شناسی درست و غلط در زبان فارسی» نقدی بر کتاب‌شناسی درست و غلط در زبان نوشته احمد خندان به میان آورده است. نویسنده این مقاله در ابتدا درباره فن کتاب‌شناسی و فواید و کاربردهای آن توضیحاتی مطرح کرده است و در ادامه، درباره بخش‌های مختلف کتاب‌شناسی مطالبی بیان کرده است.

تأمل در پژوهش‌های انجام‌شده نشان می‌دهد تاکنون پژوهش مستقلی در زمینه تعیین ملاک‌هایی برای درست و غلط در زبان معیار انجام نشده است و این موضوع برای نخستین بار در پژوهش پیش رو انجام می‌شود.

۲- بررسی و نقد دیدگاه‌های محققان درباره درست‌نویسی

بررسی‌ها نشان داد که در منابع موجود اعم از کتاب‌ها و مقالات حوزه درست و غلط در زبان که با عنوان‌هایی چون «زبان معیار»، «آیین نگارش و ویرایش»، «درست‌نویسی»، «بهتر بنویسیم» و... منتشر شده است، جزء در تعداد محدودی از شیوه‌نامه‌ها،

مبنایی برای درست و غلط در زبان معیار تعیین نشده است و برخی نویسندگان مانند نیکویخت (۱۳۸۶) و ذوالفقاری (۱۳۹۹) تنها ذیل بحث درست‌نویسی به نمونه‌های ویرایش زبانی-ساختاری (گرتهداری، حشو، واژه‌های بیگانه، خطاهای دستوری، درازنویسی، افعال پیاپی، حذف فعل، واژه‌های عربی در فارسی، تعابیر کلیشه‌ای، تعابیر عامیانه، تعابیر نارسا، کاربرد نادرست افعال معین، رعایت نکردن درست اجزای جمله، هماهنگ نبودن افعال در جمله‌های متوالی) توجه کرده‌اند. علاوه بر مباحث ذکر شده، تاکنون افرادی چون ابوالحسن نجفی، ناصرفلی سارلی، خسرو فرشیدورد، میرشمس‌الدین ادیب سلطانی از صاحب‌نظرانی هستند که به صورت مشخص و دسته‌بندی شده یا به صورت کلی مبانی و ملاک‌هایی برای درست و غلط در زبان معیار مطرح کرده‌اند که در ادامه، دیدگاه‌های هریک از این نویسندگان بررسی می‌شود.

۲-۱ دیدگاه ابوالحسن نجفی درباره مبانی درست و نادرست بودن کلمات و عبارات

براساس دیدگاه ابوالحسن نجفی مبانی درست یا نادرست بودن کلمات و عبارات سه منبع است:

الف) زبان کهن (براساس آثار بسیار معتبر به جای مانده از هزار و دویست سال گذشته)؛

ب) زبان گفتار امروز؛

ج) زبان نوشتار امروز.

با در نظر گرفتن سه ملاک فوق پنج حالت برای درست و غلط بودن کلمات و عبارات پیش می‌آید:

- **حالت اول:** اگر کلمه و عبارتی در هر سه منبع به کار برود، صحیح است.
 - **حالت دوم:** اگر کلمه و عبارتی تنها در زبان کهن به کار رفته باشد، صحیح اما منسوخ است و تنها در موارد ضروری می‌توان آن را به کار برد، مانند فالج (به جای فلج)؛
 - **حالت سوم:** اگر کلمه و عبارتی فقط در زبان گفتار و نوشتار به کار رود، صحیح است، مانند ارباب (به جای صاحب، رئیس)؛ اما در چنین حالتی گاه توصیه شده است که در مواردی از استعمال آن پرهیز شود، مانند اعراب (به جای عرب‌ها)؛
 - **حالت چهارم:** اگر کلمه و عبارتی فقط در زبان گفتار به کار رود، صحیح است؛ اما در چنین حالتی نیز گاه توصیه می‌شود که در مواردی از استعمال آن پرهیز شود، مانند اسلحه‌ها؛
 - **حالت پنجم:** اگر کلمه و عبارتی فقط در زبان نوشتار امروز به کار رود، غلط است؛ مانند آتش گشودن.
- این دسته از کلمات و عبارات را نمی‌توان جزء تحول زبان به حساب آورد؛ زیرا هیچ‌کدام از آنها حتی پس از سال‌ها رواج در زبان نوشتار هنوز وارد زبان گفتار نشده است و همین خود دلیل بر مغایرت آنها با طبیعت زبان فارسی است (نجفی، ۱۳۹۹، ص. ۵-۶).

دیدگاه ابوالحسن نجفی دیدگاهی معتدل است؛ به این صورت که ضمن در نظر گرفتن پیشینه زبان و تجویز قاعده‌ای برای درست و غلط به تحولات گفتار نیز توجه می‌کند؛ البته در این دیدگاه، هدف از پیشینه زبان مشخص نیست و نجفی محدوده زمانی مشخصی برای آن در نظر نمی‌گیرد؛ برای مثال، اگر کلمه در متون دو سده پیش به کار رفته باشد، باز هم می‌توان گفت در پیشینه زبان کاربرد داشته است؟ در ادامه، ضمن بررسی معیارها این موضوع به طور دقیق بررسی می‌شود.

نکته درخور تأمل دیگر در باب این دیدگاه، آن است که مثال‌هایی که نجفی برای حللت‌های مختلف ذکر می‌کند چندان دقیق نیست؛ برای نمونه، واژه «اسلحه‌ها» برای حالت چهارم ذکر شده است؛ حال آنکه این واژه در زبان نوشتار امروز نیز راه یافته است. همچنین، واژه «اثرات» را برای حالت پنجم مثال می‌زند؛ درحالی‌که این واژه در زبان گفتار هم کاربرد دارد.

۲-۲- دیدگاه ادیب سلطانی درباره اصول درست‌نویسی

ادیب سلطانی در کتاب *راهنمای آماده ساختن کتاب*، اصولی برای درست‌نویسی ذکر می‌کند که عبارت است از: «۱- اصل رعایت موازین دستوری زبان فارسی؛ ۲- اصل رعایت حد و استقلال کلمه؛ ۳- اصل همخوانی نوشتار و گفتار؛ ۴- اصل تابعیت وام‌واژه‌های رایج در فارسی، چه عربی، چه ناعربی، در برابر دستور زبان، آواشناسی و خط فارسی؛ ۵- اصل آسانی نوشتن و خواندن و خوشنمایی کلمه نوشته یا چاپی؛ ۶- اصل برگزینش درست‌ترین شکل یا اصل اختیار اصح از نظر ریشه‌شناسی: (اصل رعایت اصل)؛ ۷- اصل برگزینش آشناترین شکل: (اصل اختیار اشهر)؛ ۸- اصل پرهیز از التباس از جمله، پرهیز از هم‌نویسی واژه‌های همنام؛ ۹- ملاحظه: انعطاف‌پذیری عملی بسان ضربی برای اصل‌های بالا» (ادیب سلطانی، ۱۳۶۵، ص. ۱۱۸).

ادیب سلطانی با طرح این دیدگاه ضمن تجویز قواعدی برای درست‌نویسی (اصل رعایت موازین دستوری زبان فارسی، اصل تابعیت وام‌واژه‌ها از دستور زبان آواشناسی و خط فارسی، رعایت اصل و ریشه کلمه) با مطرح کردن اصل آخر (ملاحظه: انعطاف‌پذیری عملی) اندکی از اصول سخت و خشک تجویزی عدول کرده است؛ به این ترتیب از نظر او می‌توان بنا به موقعیت از اصول گفته‌شده تخطی کرد. علاوه بر این، برخی از اصولی هم که در این کتاب مطرح می‌شود به ویژگی‌های صوری نوشتار مربوط می‌شود نه مبانی درست‌نویسی (مانند اصل رعایت حد و استقلال کلمه، اصل آسانی نوشتن و خواندن و خوش‌نمایی کلمه نوشته یا چاپی).

در این دیدگاه ضمن توجه نکردن به زبان گفتاری، برای گفتار نیز به خودی خود اصلتی در نظر گرفته نشده است. در اصل سوم هم «همخوانی گفتار و نوشتار» ملاک درست‌نویسی دانسته شده است؛ بنابراین ادیب سلطانی جایگاه درخور توجهی برای تحولات زبانی - که البته در گفتار بیش از نوشتار نمود پیدا می‌کند - در نظر نگرفته است.

۲-۳- دیدگاه خسرو فرشیدورد در باب درست و غلط در زبان فارسی

خسرو فرشیدورد در کتاب *مسئله درست و غلط، نگارش و پژوهش در زبان فارسی* تعریفی از درست و غلط در زبان دارد که به موضوع بحث مربوط است: «درستی و استواری سخن، یعنی مطابقت آن با قواعد خط و زبان و ادبیات رسمی، یعنی مطابقت با قواعد صرفی و نحوی و آوایی و املائی و ادبی زبان و ادبیات رسمی و غلط مغایرت کلمه یا کلامست با قواعد زبان و خط و ادبیات رسمی که سبب نامفهومی و پیچیدگی و دشواری بیان می‌گردد» (فرشیدورد، ۱۳۸۷، ص. ۳۵).

دیدگاه فرشیدورد دیدگاهی تجویزی است؛ به این ترتیب که از نظر او درستی سخن به انطباق آن با قواعد دستور زبان وابسته است؛ البته فرشیدورد ضمن طرح این دیدگاه صورت‌های مختلفی برای درست و غلط در نظر می‌گیرد. او معتقد است درست و غلط فقط یک صورت ندارد؛ به گونه‌ای که وجود چند صورت درست در زبان و خط امری طبیعی است و براساس «تنوعات زبانی» گاهی شکل‌های گوناگونی وجود دارد که گونه‌ها یا جلوه‌ها یا صورت‌های مختلف زبان را تشکیل می‌دهد (فرشیدورد، ۱۳۸۷، ص. ۳۳)؛ بنابراین از نکات مثبت این دیدگاه آن است که به سبک‌ها و گونه‌های مختلف سخن توجه می‌کند و درست و غلط در همه گونه‌ها اصول ثابتی ندارد.

از نظر فرشیدورد مسئله درست و غلط در زبان با فصاحت پیوند نزدیکی دارد؛ زیرا یک کلمه علاوه بر درست بودن باید فصیح و زیبا نیز باشد و صحیح‌ترین سخنان، شیواترین آنهاست. همچنین، توجه به جنبه ارتباطی زبان و بهره‌گیری از عناصر زنده زبان نیز از دیگر اصول درست‌نویسی است؛ برای مثال، اصطلاحات علمی و فنی نیز در زبان باید واضح و روشن باشد؛ زیرا هدف زبان ایجاد ارتباط با دیگران و فهمیدن و فهماندن معانی است. از نظر او اصول درست‌نویسی این است که لغات تازه

با عناصر زندهٔ زبان ساخته شود؛ زیرا کار یادگیری و آموزش را آسان و راحت می‌کند. در نهایت، نخستین اصلی که زبان‌شناسان برای لغت‌سازی و اصطلاح‌یابی بیان می‌کنند، ساخت لغات تازه با عناصر مردهٔ زبان نیست، بلکه با عناصر زندهٔ زبان است. منظور از عناصر زندهٔ زبان، عناصر زبان فارسی رسمی و فصیح معاصر است. از دیگر اصول درستی و فصیح بودن کلمه، ریشه‌دار بودن آنهاست؛ البته به شرطی که منسوخ نشده باشد؛ زیرا به‌طور طبیعی لغات رایج علاوه بر زودفهمی در برابر لغات بی‌اصل و نسب، باعث روانی کلام می‌شود (فرشیدورد، ۱۳۸۷، ص. ۱۰۹-۱۰۶).

۲-۴- دیدگاه ناصرقلی سارلی دربارهٔ ملاک‌های زبان معیار

ناصرقلی سارلی (۱۳۸۷، ص. ۱۲۶-۱۱۶) در کتاب *زبان فارسی معیار* بحثی را با عنوان «ملاک‌های معیار» مطرح می‌کند که ارتباط نزدیکی با بحث مبانی درست و غلط دارد. ملاک‌های زبان معیار نشان‌دهندهٔ معیارهایی است که به یاری آنها کاربردهای زبانی ارزیابی می‌شود و به این ترتیب الگوی زبانی خاصی بر دیگر الگوهای زبانی ترجیح داده می‌شود. سارلی پنج ملاک برای زبان معیار ذکر می‌کند: خلوص، زیبایی، کارایی، کفایت و قابلیت پذیرش، البته با توجه به اینکه گسترهٔ کاربرد زبان معیار و شیوه‌های ارزیابی آن از جامعه‌ای به جامعه‌ای دیگر متفاوت است، میزان به‌کارگیری این ملاک‌ها نیز در جوامع زبانی مختلف، متفاوت است.

خلوص: منظور از این ملاک، خالص بودن و سره بودن واژه‌های زبان است. به عبارت دیگر، هنگامی که به‌جای واژه‌های بومی و اصیل میزان واژه‌های بیگانه در زبانی افزایش یابد، زبان ناسره می‌شود و به‌دنبال آن، چنین زبانی استقلال و اصالت خود را از دست می‌دهد. گفتنی است هرچه احساسات ملی‌گرایانهٔ مردم قوی‌تر باشد به این ملاک بیشتر توجه می‌شود و به‌دنبال آن حکومت‌ها، نویسندگان و معیارسازان از این ملاک بیشتر پشتیبانی خواهند کرد. از نظر سارلی از این ملاک نه‌تنها در مسئلهٔ واژگان یا تعبیرات بومی خارجی، بلکه برای ترجیح یک منبع خارجی در مقابل منبع دیگر و برای ارزیابی و مقایسهٔ الگوهای جدید و قدیم نیز به کار می‌رود؛ اما این ملاک بیشتر در ارزیابی و ترجیح الگوهای واژگانی به کار می‌رود (سارلی، ۱۳۸۷، ص. ۱۱۷-۱۱۹). معیار خلوص یا سره بودن در زبان طرف‌داران بی‌شماری دارد و اگر به‌صورت منطقی و تعادلی به آن توجه شود، می‌تواند از معیارهای زبان معیار تلقی شود.

زیبایی: یکی از مسائل مرتبط با زیبایی، موسیقی الگوهای زبانی است؛ بدین معنا که بعضی از الگوهای زبانی نرم و موسیقایی‌تر و برخی زمخت‌تر هستند؛ از جمله عوامل مؤثر در زیبایی الگوهای زبانی استفادهٔ آن در شعر و ادبیات است (گاه کلمه‌ای به‌خودی‌خود و در خارج از بافت شعر ممکن است موسیقایی نباشد؛ اما در شعر و در نتیجهٔ رابطهٔ هم‌نشینی، موسیقایی می‌شود). این ملاک به‌تنهایی نمی‌تواند یک الگوی زبانی را بر الگویی دیگر ترجیح دهد و تنها می‌تواند در انتخاب الگوی معیار تأثیرگذار باشد. ملاک زیبایی از ملاک‌های نسبی است؛ زیرا این ملاک ممکن است در دوره‌ای یا برای افراد خاصی زیبا به نظر نرسد؛ اما در دوره‌ای دیگر و برای افرادی دیگر زیبا باشد (سارلی، ۱۳۸۷، ص. ۱۲۰-۱۱۹).

کارایی: همهٔ الگوهای زبانی کارایی یکسانی ندارند؛ بدین معنا که اگر شکل مخفف و کامل کلمه‌ای مشهور باشد؛ ولی امتیازها برابر نباشد، در چنین حالتی شکل مخفف کارایی بیشتری دارد؛ اما زمانی که به‌صورت تلفنی در حال سخن گفتن با دوستان هستیم و حواس او متوجه چیز دیگری شده باشد، ممکن است کلمهٔ مخفف را به‌آسانی نشنود و از ما بخواهد که دوباره تکرار کنیم و در چنین حالتی مجبوریم صورت کامل کلمه را بازگویم که در این حالت کلمهٔ کامل کارایی بیشتری دارد. در بررسی کارایی الگوهای زبانی به‌ویژه واژگان می‌توان از این ویژگی استفاده کرد که کلمات پربسامد و کوتاه، مانند نقش‌نماها

کوتاه‌اند و کلمات کم‌کاربرد و نادر بلندترند. گفتنی است که این ملاک در طول زمان و با توجه به اهداف جدید تغییر می‌کند؛ زیرا مانند ملاک زیبایی نسبی است و بسته به موقعیت الگوهای زبانی، سطح‌های مختلف زبان، مقاصد و اهداف تغییر می‌کند (سارلی، ۱۳۸۷، ص. ۱۲۲-۱۲۱).

کفایت: توانایی الگوی زبانی در انتقال اطلاعات و کاربرد آن با درجه رضایت‌بخشی از دقت است. به عبارت دیگر، دقت در انتقال پیام با کمترین سوءتفاهم زبانی است. در این ملاک، هر الگوی زبانی که بتواند هرچه دقیق‌تر اطلاعات گوینده یا نویسنده را منتقل کند، کفایت بیشتری دارد و در نتیجه به‌عنوان معیار، برگزیده می‌شود. به دست آوردن این نوع ملاک مستلزم مطالعه گویش‌های نامعيار برای غنی‌سازی زبان معيار است تا این زبان بتواند راحت‌تر به‌شکل آرمانی خود دست پیدا کند. گفتنی است این الگو برای برخی اهداف کافی است و ممکن است برای اهداف دیگر کفایت نداشته باشد؛ یعنی الگویی که برای گفت‌وگوهای دوستانه استفاده می‌شود، ممکن است برای سخنرانی‌های علمی کفایت نداشته باشد (سارلی، ۱۳۸۷، ص. ۱۲۴).

قابلیت پذیرش: این ملاک برخلاف ملاک‌های قبلی به پایگاه اجتماعی زبان بستگی دارد. در این ملاک، الگوی زبانی باید از سوی گروهی از رهبران جامعه پذیرفته شود. در هر جامعه‌ای گروهی از کاربران به‌عنوان رهبر شناخته می‌شوند که مرجع دیگران هستند و وجهه و اعتبار دارند و در طرف دیگر کاربرانی هستند که تا جایی که در دسترس آنان باشد از رهبر تقلید می‌کنند (سارلی، ۱۳۸۷، ص. ۱۲۵). در بحث این ملاک باید به این نکته توجه کرد که در پذیرش یک الگوی زبانی عوامل مختلفی اثرگذار است. عوامل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی مختلفی در پذیرش الگوی زبانی مؤثر است؛ برای مثال، اگر نهادهای متولی برنامه‌ریزی زبانی از ساخت‌واژه جدیدی در زبان حمایت کنند و سیاست‌های اجرایی لازم را به کار ببرند، به تدریج زمینه برای پذیرش آن فراهم می‌شود و البته گاهی پذیرش یک الگوی زبانی نیازمند گذر زمان است؛ زیرا اهل زبان به‌طور ناخودآگاه در مقابل تغییرات ناگهانی مقاومت می‌کنند؛ بنابراین گاهی یک الگوی زبانی با گذشت زمان و به تدریج پذیرفته می‌شود.

چنانچه ملاحظه شد، در دیدگاه بیان‌شده علاوه بر اینکه به اصول و قواعد دستوری، آوایی و الگوی واژگانی زبان (خلوص) توجه می‌شود، جنبه‌های ارتباطی زبان و کارایی و کفایت الگوهای زبانی در انتقال معنا نیز در نظر گرفته شده است؛ البته تأمل در معیارهای گفته‌شده نشان می‌دهد برخی از ملاک‌ها نمی‌تواند برای همه گونه‌های زبانی معیار مصداق داشته باشد؛ برای مثال، اگر ملاک «زیبایی» را با سنجه «به کار رفتن» در شعر و ادبیات بسنجیم، این معیار زبانی، خاص گونه ادبی است و نمی‌تواند گونه‌های دیگر را دربر بگیرد.

تأمل در این دیدگاه‌ها نشان می‌دهد محققان به‌طور کلی شانزده معیار برای درست‌نویسی مطرح کرده‌اند. برخی از معیارها با یکدیگر هم‌پوشانی دارد و می‌تولند به‌جای هم به کار رود؛ مانند زبان کهن و ریشه‌دار بودن. در جدول زیر، دیدگاه‌های بیان‌شده نشان داده شده است:

جدول ۱: دیدگاه‌های افراد در باب درست‌نویسی

Table 1: People's opinions about spelling

ردیف	معیار درست‌نویسی	محقق	ابوالحسن نجفی	ادیب سلطانی	خسرو فرشیدورد	ناصرقلی سارلی
۱	زبان کهن		✓			
۲	زبان گفتار امروز		✓			
۳	زبان نوشتار امروز		✓			
۴	خلوص					✓
۵	زیبایی					✓
۶	کفایت					✓
۷	کارایی					✓
۸	قابلیت پذیرش					✓
۹	جزء عناصر زنده زبان بودن				✓	
۱۰	ریشه‌دار بودن				✓	
۱۱	رعایت قواعد دستور زبانی			✓		
۱۲	همخوانی گفتار و نوشتار			✓		
۱۳	رعایت حد و استقلال کلمه			✓		
۱۴	تابعیت در دستور زبان، آواشناسی و خط			✓		
۱۵	آسان نوشتن و خواندن			✓		
۱۶	آسان‌ترین شکل			✓		

منبع: دیدگاه محققان مذکور

۳- تبیین مبانی درست‌نویسی و تعیین معیارهایی برای تعیین درست و غلط

بررسی مباحث گفته‌شده در حوزه درست و غلط نشان داد که بیشتر ملاک‌های مطرح‌شده در منابع موجود، ملاک‌هایی قطعی تلقی شده است؛ درحالی‌که بحث از درست و غلط در زبان بحثی نسبی است و به عوامل مختلفی بستگی دارد؛ بدین معنا که در بسیاری موارد برای تشخیص درست و غلط بودن کلمه یا عبارتی نمی‌توان معیاری قطعی پیشنهاد داد. در تعیین معیارها لازم است به چند نکته توجه شود:

الف) در زبان معیار گونه‌های زبانی متفاوتی وجود دارد؛ مانند گونه علمی (زبان علم)، گونه رسانه‌ای، گونه اداری و گونه ادبی که ممکن است هر گونه زبانی با گونه زبانی دیگر تفاوت داشته باشد. در تبیین مبانی درست‌نویسی اغلب به این گونه‌ها و تفاوت‌های زبانی توجهی نشده و این موضوع باعث شده است که با کلی‌گویی، قواعد خشک و غیرعلمی بر کتاب‌های ویرایش حاکم شود؛ برای مثال، به‌طور طبیعی به‌کارگیری واژه‌های عامیانه (عامیانه‌نویسی) در متن علمی ناپسند است؛ ولی استفاده از همان واژه در متن داستانی نه‌تنها ایرادی ندارد، ممکن است جزء ویژگی‌های زبانی داستانی تلقی شود. همچنین

کاربرد تعابیر ادبی مآبانه در گونه علمی جایی ندارد و باعث سستی کلام می‌شود. کلیشه‌های ادبی فراوانی در بسیاری از کتاب‌های علمی دیده می‌شود؛ برای مثال:

- در تاریخ ۴۵۸ هجری قمری دیده از جهان فروبست / جان به جان آفرین تسلیم کرد.

کاربرد «وفات کرد/درگذشت» به مراتب با بافت زبانی گونه علمی سازگارتر است.

در برخی از کتاب‌ها تعابیری مثل «در گوش فرو کردن» به جای «گفتن» و «تلقین» به دلیل «عامیانه بودن» غلط دانسته شده است (ذوالفقاری، ۱۳۹۹، ص. ۱۸۳). همچنین، تعبیر «به خاطر» به جای «برای»، به منظور، به جهت» کاربردی عامیانه و نادرست تلقی شده است (ذوالفقاری، ۱۳۹۹، ص. ۱۸۱). طرح چنین مثال‌هایی بدون توجه به گونه زبانی معیار صورت می‌گیرد و لازم است در تدوین قواعد درست‌نویسی به این موضوع توجه شود؛ ضمن اینکه تدوین کتاب‌های جداگانه برای ویرایش متون مختلف (ویرایش متون رسانه‌ای، ادبی و...) می‌تواند برای حل این مشکل راه‌گشا باشد.

ب) در تعیین قواعد درست و غلط اغلب بر گونه نوشتاری تأکید شده و در بسیاری از کتاب‌ها گونه گفتاری و ظرفیت‌های زبانی گفتار نادیده انگاشته شده است. گاهی یک الگوی زبانی گفتاری به نوشتار راه می‌یابد و رفته‌رفته تثبیت می‌شود. در متون داستانی با بسیاری از این کاربردهای گفتاری مواجه می‌شویم که کاربرد آنها نیز ناپسند نیست؛ بنابراین ضمن احترام به اصول و قواعد زبان و پیشینه آن باید تحولات گفتاری را نیز در کنار نوشتار پذیرفت.

ج) کاربرد الگوهای زبانی در ادوار مختلف متفاوت است؛ بدین معنا که ممکن است کلمه یا عبارتی در یک دوره زمانی پربسامد باشد؛ ولی در دوره‌های دیگر از رواج آن کاسته شود؛ برای مثال، در قرن چهارم استعمال واژه فارسی «آزفنداک» برای همان دوره زمانی کاملاً پربسامد و رایج بوده و به دنبال آن برای مردمان همان دوره نیز آشنا بوده است.

کمان آفنداک شد زاله تیر گل و غنچه پیکان زره آبگیر

(اسدی طوسی، ۱۳۱۷، ص. ۱۵۵).

اما امروزه کاربرد این واژه مستعمل نیست و به جای آن از «رنگین کمان» استفاده می‌شود؛ بنابراین معیارهایی چون سره بودن و خلوص یا توجه به پیشینه زبان بدون در نظر گرفتن تحولات زبان در ادوار مختلف نمی‌تواند معیارهای قطعی و حتمی تلقی شود و صرف اینکه واژه‌ای سره است یا در پیشینه زبان به کار رفته است دلیلی برای معیار بودن آن نیست؛ البته می‌تواند در فرایندهای واژه‌سازی از نهادهایی همچون فرهنگستان‌ها استفاده شود.

با توجه به پراکندگی معیارها در منابع موجود، در این بخش ضمن بهره‌گیری از دیدگاه‌های گفته‌شده شاخص‌هایی برای تعیین درست و غلط در زبان مطرح می‌شود.

۱-۳- سره‌گرایی

یکی از معیارهایی که در تبیین مبانی درست‌نویسی می‌توان در نظر گرفت، معیار سره‌گرایی یا خلوص است. منظور از سره‌گرایی استفاده از واژه‌های بومی و اصیل به جای واژه‌های دخیل یا بیگانه است. «سره‌نویسی استفاده افراطی از واژه‌ها و تعابیر مهجور (obsolete) یا زبان مرده یا خاموش و یا ساخت‌های کهن زبان فارسی شامل واژه‌های باستانی (archaic)، زبان پهلوی، زبان دری کهن و واژه‌هایی است که امروزه منسوخ شده است. همچنین، این واژه‌ها از آنجاکه قابلیت ارتباطی خود را از دست داده است، در زبان معیار علمی و ادبی کاربردی ندارد و استفاده از آنها جایز نیست؛ برای مثال، الفنجیدن (اندوختن)،

چکاد (قله)، چکامه (قصیده) و...» (نیکوبخت، ۱۳۸۶، ص. ۱۰۶-۱۰۵)؛ البته در هیچ زبانی سره‌گرایی محض وجود ندارد. به عبارت دیگر، هیچ زبانی را نمی‌توان زبان پاک در نظر گرفت؛ زیرا سره‌گرایی محض دیدگاهی افراطی است و محقق شدن آن در زبان امری دشوار است و از طرف دیگر، زبان‌ها به شکل‌های مختلف با یکدیگر در تماس‌اند و بر هم اثر می‌گذارند که در نهایت، این برخورد زبان‌ها با یکدیگر منجر به ورود عناصر واژگانی و ساختاری یک زبان به زبان دیگر می‌شود. همچنین، مجموعه‌ای از واژگان با گسترش علوم وارد زبان می‌شود که این تعامل زبان‌ها با یکدیگر به غنی‌تر شدن زبان کمک می‌کند و نه تنها آسیب‌رسان نیست، باعث تقویت زبان می‌شود. در نهایت، بهتر است به یک سره‌گرایی تعادلی رسید تا ضمن کنار گذاشتن تعصبات به جنبه‌ابزاری بودن زبان (انتقال مفاهیم) توجه شود.

۲-۳- توجه به ویژگی‌های صرفی، نحوی و آوایی زبان

هر زبانی به‌مرور زمان با تحولات مختلف آوایی، واژگانی و نحوی مواجه می‌شود؛ هرچند که سیر تحول یکسان نیست. معمولاً تحولات واژگانی سریع‌تر از تحولات آوایی و دستوری اتفاق می‌افتد. در تبیین مبانی درست‌نویسی توجه به تحولات صرفی، نحوی و آوایی ضروری است؛ به این صورت که برخی از مشخصه‌هایی آوایی، صرفی و نحوی به تدریج از عرصه زبان خارج شده است؛ بنابراین در این حوزه باید از عناصر زنده زبان استفاده شود؛ بدین معنا که بسیاری از ساختارهای صرفی، نحوی و آوایی که در زمان‌های گذشته کاربرد داشته است، امروزه دیگر جایگاهی ندارد؛ برای مثال:

- «هرگاه از کلمه‌ای مثلاً اسم (یا مصدر زبان عربی) فعلی بسازند، مصدر آن فعل را مصدر جعلی می‌نامند؛ مانند: چربیدن (چرب + ید + ن)، بلعیدن (بلع + ید + ن)» (احمدی گیوی و انوری، ۱۳۹۶، ص. ۱۵).

- گوش‌نوازی کلمات، حفظ موسیقی آنها، سهولت تلفظ و زیبایی از جمله اصولی است که باید در انتخاب واژه‌ها مد نظر قرار گیرد. در شیوه‌نامه اصول و ضوابط واژه‌گزینی فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی نیز آمده است: «در واژه‌گزینی باید قواعد آوایی زبان فارسی رعایت شود. همچنین، تلفظی از وام‌واژه‌ها اختیار شود که با قواعد واج‌آرایی و ساختار هجایی زبان فارسی مطابقت داشته باشد» (اصول و ضوابط واژه‌گزینی، ۱۳۸۸، ص. ۴۴). به عبارت دیگر، کلمات باید از نظر آوایی از حروفی تشکیل شود که به راحتی بتوان تلفظ کرد. این درحالی است که در قرن چهارم و ششم کلماتی دیده می‌شود که به اصطلاح علم معانی، تنافر حروف دارد؛ یعنی همان‌طور که پیشتر در ذیل دیدگاه فرشیدورد اشاره شد، کلمه نه‌تنها فصیح نیست، پیوند درست و غلط بودن کلمه با فصاحت قطع می‌شود؛ مانند:

ستودن نداند کس او را چو هست	میان بندگی را ببایدت بست
پیش درشان سپهر و انجم	این بوده فرخج و آن تخجم

(فردوسی، ۱۳۸۹، ج. ۳/۱).
(خاقانی، ۱۳۳۳، ص. ۱۲۲).

- افزودن «ی» در پایان فعل در معنی «می»: «و وی اندر آن تنوق کردی تا سخت نیکو آمدی و او را پیوسته بخواندندی» (بیهقی، ۱۳۸۱، ص. ۱۶۴).

- «را» در معنای برای: «اگر بطلب بدر آیند، ما جان را بزینم» (بیهقی، ۱۳۸۱، ص. ۲۷۹).

- «را» در معنای به: «سلطان طاهر دبیر را گفت حاجب را بگوی که لشکر را بیستگانی تا کدام وقت داده است» (بیهقی، ۱۳۸۱، ص. ۴۸).

- «اندر» به معنای در: «مردان را جهد اندر آن باید کرد تا یک بار وجیه گردند و نامی، چو گشتند و شد» (بیهقی، ۱۳۸۱، ص. ۲۴).

۳-۳- توجه به روابط معنایی اجزای جمله و انتقال معنا

از دیگر معیارهایی که می‌توان برای درست‌نویسی در نظر گرفت، توجه به روابط معنایی اجزای جمله است؛ به این صورت که گاه اصول و قواعد دستور زبان و دیگر ملاک‌هایی که ذکر شد، در جمله رعایت شده است؛ ولی کلام از نظر روابط معنایی بین اجزای جمله نادرست است. در این صورت معنایی که از کلام برداشت می‌شود، از نظر منطقی و عقلی پذیرفتنی نیست؛ برای مثال به این جملات دقت کنید:

- دانش‌آموزان درحالی‌که به جنبش و فعالیت مشغول بودند، پرهیاهو و آرام وارد زمین بازی شدند.

- قاتلان این شهر تاکنون کسی را نکشته‌اند.

هرچند در این جملات از جنبه دستوری جمله کاملاً درست است، تناقض‌های آشکاری در کلام دیده می‌شود. در جمله اول تعبیر «مشغول بودن به جنبش و فعالیت» و «پرهیاهو» با «آرام» در تناقض است و در جمله دوم، این مفهوم که قاتل تاکنون کسی را به قتل نرسانده باشد، از نظر منطقی درست نیست.

۳-۴- اقتصاد زبانی (کم‌کوشی)

میل به انجام دادن کار در کوتاه‌ترین زمان با صرف کمترین انرژی از ویژگی‌های دیرینه انسان است که زبان نیز چنین ویژگی دارد (افتخاری، ۱۳۸۴، ص. ۳۵)؛ یعنی میل به کوتاه‌ترین و ساده‌ترین شکل (آسان‌ترین و راحت‌ترین شکل) که به اصل اقتصاد زبانی معروف است. استفاده از این اصل منوط به انتقال معناست؛ به این صورت که استفاده از این اصل خللی در معنا ایجاد نکند؛ از جمله فرایندهایی که با اصل کم‌کوشی در تناقض است، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

اطناب ← «شهرهایی که در شمال کشور قرار دارند، مرسولات پستی خود را به شهرهایی که در مشرق قرار دارند، ارسال کنند» (ذوالفقاری، ۱۳۹۹، ص. ۲۳۹).

آمدن چند فعل پشت سرهم ← «این جنگ محدوده‌ای از احتمالات و عواملی را که ممکن است بر پویایی در یک مبارزه، بین طرف‌های درگیر کاملاً مسلح تأثیر بگذارد، نشان می‌دهد» (ذوالفقاری، ۱۳۹۹، ص. ۲۴۳).

بنابراین بهتر است کلماتی معیار گزینش قرار گیرد که به آسان‌ترین شکل تلفظ و نوشته می‌شود؛ البته بحث از ایجاز و اختصار بحثی نسبی است و همان‌گونه که ذکر آن گذشت توجه به گونه زبانی و سبک‌ها و موقعیت‌های مختلف زبانی در این زمینه ضروری است؛ برای مثال، گاهی با توجه به مخاطب، در کتاب‌های آموزشی کلام اقتضای اطناب دارد. تبیین دقیق موضوعات درسی نیازمند اطناب است و ایجاز در این‌گونه موارد مناسب نیست و یا برعکس آن، در نامه‌های اداری تکلف و درازگویی به طولانی شدن کلام می‌انجامد و مناسب ساختارهای اداری نیست.

۵-۳- پیشینه زبان (ریشه‌دار بودن)

به‌طور طبیعی هر زبانی که پیشینه تاریخی و همچنین لغات و عبارات آن، ریشه در زبان کهن داشته باشد، اصالت و اعتبار درخور توجهی دارد. ریشه‌دار بودن زبان زیرمجموعه مقوله زبان کهن قرار می‌گیرد؛ اما در بررسی درست و غلط بودن زبان نمی‌توان مقوله زبان کهن را به‌تنهایی مدنظر قرار داد؛ زیرا در هر دوره زمانی مجموعه لغات و عباراتی رایج است که برای مردمان همان دوره نیز کاملاً آشنا و قابل فهم است؛ اما رفته‌رفته با گذشت زمان ممکن است همان لغات و عبارات برای مردم غریب باشد تا جایی که جزء لغات متروک به حساب آورده می‌شود یا به اصطلاح علم معانی چنین لغاتی غرابت استعمال دارد؛ مانند:

چو آب اندر شَمَر بسیار ماند زهومت گیرد از آرام بسیار

(جامی، ۱۳۶۷، ص. ۹۲).

بنابراین در انتخاب معیار درست و غلط در زبان، بهتر است از لغات ریشه‌دار استفاده کرد تا بدین ترتیب اصالت و اعتبار زبان حفظ شود. با توجه به اینکه زبان فارسی از قرن هفتم به بعد به تدریج دستخوش تحولات بسیاری شده و فخامت و استواری پیش از سده هفتم را از دست داده است، بهتر است در تبیین مبانی درست‌نویسی به متون پیش از قرن هفتم توجه کرد.

۶-۳- انطباق گفتار و نوشتار

بهترین نوع زبان معیار، نوشتاری است که بین گفتار و نوشتار کمترین میزان فاصله وجود داشته باشد. به عبارت دیگر، تا جایی که بین صورت مکتوب و ملفوظ تطابق وجود داشته باشد؛ زیرا کار خوانش متن با سهولت بیشتری انجام می‌شود و از آن مهم‌تر چنین زبانی به زبان معیار نزدیک‌تر می‌شود. در غیر این صورت (ایجاد شکاف بین گفتار و نوشتار) مردم زبان معیار را رها می‌کنند؛ برای مثال، «در زبان سوئدی فاصله و تفاوت نوشتار معیار و گفتار اندک و در حال کم شدن است. به همین سبب فرگوسن زبان سوئدی را جزو زبان‌های معیار آرمانی می‌شمارد» (سازلی، ۱۳۸۷، ص. ۱۳۸)؛ پس در نهایت، بهتر است در گزینش کلمه یا عبارت، مبناهایی را برای درست و غلط در هر زبان در نظر گرفت تا آن زبان ضمن حفظ اصالت و استقلال خود به زبان معیار و آرمانی نیز نزدیک شود و اعتبار و ارزش آن نیز فزونی یابد؛ البته همان‌طور که پیشتر از این گفته شد، در گزینش درست و غلط باید به گونه‌های زبانی و دوره زمانی نیز توجه کرد.

نتیجه

در واکاوی مباحث درست و غلط و تبیین مبانی آن، چهار دیدگاه به‌صورت گذرا مطرح است:

— ابوالحسن نجفی سه منبع برای درست‌نویسی پیشنهاد می‌کند (زبان کهن، زبان گفتار امروز و زبان نوشتار امروز) و با توجه به این منابع پنج حالت برای درست‌نویسی در نظر می‌گیرد. دیدگاه او در این زمینه، تعادلی بین تجویزگرایی و توصیف‌گرایی است؛ به این صورت که ضمن در نظر گرفتن پیشینه زبان و تجویز قاعده‌ای برای درست و غلط به تحولات گفتار نیز توجه می‌کند؛ البته در این دیدگاه، منظور از پیشینه زبان مشخص نیست و نجفی محدوده زمانی مشخصی برای آن در نظر نمی‌گیرد. علاوه بر این، شواهد و مثال‌هایی که این محقق برای حالت‌های مختلف ذکر می‌کند، دقیق نیست و با یکدیگر تداخل دارد.

— دیدگاه فرشیدورد دیدگاهی تجویزی است؛ به این ترتیب که از نظر او معیار درستی یا نادرستی کلمات و تعابیر در زبان، انطباق با قواعد دستور زبان است؛ البته فرشیدورد ضمن طرح این دیدگاه صورت‌های مختلفی برای درست و غلط در نظر

می‌گیرد. او معتقد است درست و غلط فقط یک صورت ندارد؛ به گونه‌ای که وجود چند صورت درست در زبان و خط امری طبیعی است و براساس «تنوعات زبانی» گاهی شکل‌های گوناگونی وجود دارد که گونه‌ها یا جلوه‌ها یا صورت‌های مختلف زبان را تشکیل می‌دهد؛ بنابراین از نکات مثبت این دیدگاه آن است که به سبک‌ها و گونه‌های مختلف سخن توجه می‌کند و درست و غلط را در همه گونه‌ها با اصول ثابت و بدون تغییر نمی‌داند. از نظر فرشیدورد مسئله درست و غلط در زبان با فصاحت پیوند نزدیکی دارد؛ زیرا یک کلمه علاوه بر درست بودن باید فصیح و زیبا نیز باشد و صحیح‌ترین سخنان، شیواترین آنهاست. همچنین، توجه به جنبه ارتباطی زبان و بهره‌گیری از عناصر زنده زبان نیز از دیگر اصول درست‌نویسی است.

— ادیب سلطانی ضمن تجویز قواعدی برای درست‌نویسی (اصل رعایت موازین دستوری زبان فارسی، اصل تابعیت وام‌واژه‌ها از دستور زبان آواشناسی و خط فارسی، رعایت اصل و ریشه کلمه) با مطرح کردن اصل «انعطاف‌پذیری عملی» اندکی از اصول سخت و خشک تجویزی عدول کرده است؛ به این ترتیب از نظر او می‌توان بنا به موقعیت از اصول گفته‌شده تخطی کرد. علاوه بر این، برخی از اصولی هم که این محقق مطرح می‌کند به ویژگی‌های صوری نوشتار مربوط می‌شود نه مبانی درست‌نویسی (اصل رعایت حد و استقلال کلمه، اصل آسان نوشتن و خواندن و خوش‌نمایی کلمه نوشته یا چاپی).

در این دیدگاه به زبان گفتاری توجهی نشده و به این ترتیب برای گفتار به خودی خود اصالتی در نظر گرفته نشده است. در اصل سوم نیز «همخوانی گفتار و نوشتار» ملاک درست‌نویسی دانسته شده است؛ بنابراین ادیب سلطانی جایگاه درخور توجهی برای تحولات زبانی - که البته در گفتار بیش از نوشتار نمود پیدا می‌کند - در نظر نگرفته است.

— ناصرقلی سارلی بحثی با عنوان «ملاک‌های زبان معیار» مطرح می‌کند که به بحث درست‌نویسی بسیار نزدیک است. طبق این دیدگاه علاوه بر اینکه به اصول و قواعد دستوری، آوایی و نیز الگوی واژگانی زبان یعنی خلوص توجه می‌شود، جنبه‌های ارتباطی زبان و کارایی و کفایت الگوهای زبانی در انتقال معنا نیز در نظر گرفته شده است؛ البته تأمل در معیارهای ذکرشده نشان می‌دهد برخی از ملاک‌ها نمی‌تواند برای همه گونه‌های زبانی معیار مصداق داشته باشد؛ برای مثال، آنچه با عنوان ملاک «زیبایی» از آن یاد می‌شود بیشتر خاص گونه ادبی است و نمی‌تواند گونه‌های دیگر را در بر بگیرد.

یکی از نکات بسیار مهم که در تبیین مبانی درست‌نویسی در دیدگاه‌های بیان‌شده به آن توجه نمی‌شود، توجه به سبک‌ها و گونه‌های مختلف زبان است. زبان معیار گونه‌های مختلفی دارد که از بین آنها گونه اداری، رسانه‌ای، ادبی و علمی شناخته شده‌تر است. نظر به اینکه موضوع کلام و نیز مخاطب در هر یک از این گونه‌ها با گونه‌های دیگر متفاوت است، لازم است در تدوین اصول درست‌نویسی به این تفاوت‌ها توجه شود. تدوین بیشتر کتاب‌های ویرایش و بحث از درست‌نویسی بدون در نظر گرفتن این تفاوت‌ها صورت گرفته است.

در پژوهش حاضر با توجه به کاستی‌های موجود معیارهایی برای درست‌نویسی مطرح شد که عبارت است از: ۱- سره‌گرایی؛ ۲- توجه به ویژگی‌های صرفی، نحوی و آوایی زبان فارسی؛ ۳- توجه به روابط معنایی اجزای جمله و انتقال معنا؛ ۴- اقتصاد زبانی یا کم‌کوشی؛ ۵- پیشینه زبان و انطباق گفتار و نوشتار.

منابع

- احمدی گیوی، حسن، و انوری، حسن (۱۳۹۶). دستور زبان فارسی ۱. فاطمی.
ادیب سلطانی، میرشمس‌الدین (۱۳۶۵). راهنمای آماده‌ساختن کتاب. سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.

- اسدی طوسی، حکیم ابونصر علی بن احمد (۱۳۱۷). *گرشاسپ‌نامه* (به اهتمام حبیب یغمایی). کتابخانه بروخیم. افتتاحی، اسماعیل (۱۳۸۴). نقش کم‌کوشی زبانی در پیدایش فارسی محاوره. *فصلنامه پژوهش‌های ادبی*، ۷، ۱-۳۶. <https://lire.modares.ac.ir/article-41-37271-fa.pdf>
- بیهقی، ابوالفضل محمد بن حسین (۱۳۸۱). *تاریخ بیهقی* (به کوشش خطیب رهبر). مهتاب. جامی، عبدالرحمان (۱۳۶۷). *بهارستان* (تصحیح اسماعیل حاکمی). مؤسسه اطلاعات.
- حق‌شناس، علی محمد (۱۳۷۳). درست و غلط از زبان بلومفیلد. *نشر دانش*، ۱۴، ۱۱-۱۶. <http://noo.rs/5SjII>
- خاقانی (۱۳۳۳). *مثنوی تحفه العراقین* (به اهتمام و تصحیح و حواشی و تعلیقات یحیی قریب). چاپخانه سپهر. ذوالفقاری، حسن (۱۳۹۹). *آموزش ویراستاری و درست‌نویسی*. علم.
- زندى مقدم، زهرا (۱۳۹۶). *کتاب‌شناسی درست و غلط در زبان فارسی*. *ویژه‌نامه فرهنگستان*، ۱۳، ۲۳۹-۲۴۶. <http://ensani.ir/fa/article/402318/>
- سارلی، ناصرقلی (۱۳۸۷). *زبان فارسی معیار*. هرمس.
- صادقی، علی اشرف (۱۳۶۲). *زبان معیار*. *نشر دانش*، ۱۶، ۱۶-۲۱. <https://www.sid.ir/paper/417721/fa>
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۹). *شاهنامه* (به کوشش جلال خالقی مطلق). مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- فرشیدورد، خسرو (۱۳۸۷). *مسئله درست و غلط، نگارش و پژوهش در زبان فارسی*. سخن.
- فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی (۱۳۸۸). *اصول و ضوابط واژه‌گزینی* (ویرایش سوم). فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی.
- نجفی، ابوالحسن (۱۳۹۹). *غلط‌نویسیم*. مرکز نشر دانشگاهی.
- نیکویخت، ناصر (۱۳۸۶). *مبانی درست‌نویسی زبان فارسی معیار*. چشمه.

References

- Adib Soltani, M. Sh. (1986). *Guide to Preparing a Book*. Islamic Revolution Publications and Education Organization. [In Persian].
- Ahmadi Givi, H., & Anvari, H. (2017). *Persian Grammar I*. Fatemi. [In Persian].
- Asadi Tusi, H. A. N. A. A. (1939). *Gershaspnameh* (H. Yaghmai, Ed.). Brokhim Library. [In Persian].
- Bayhaqi, A. M. H. (2001). *History of Bayhaqi* (Kh. Rahbar, Ed.). Mahtab. [In Persian].
- Eftekhari, I. (2005). The role of linguistic inefficiency in the emergence of colloquial Persian. *Literary Research Quarterly*, 7, 1-36. <https://lire.modares.ac.ir/article-41-37271-fa.pdf> [In Persian].
- Farshidvard, Kh. (2008). *The Problem of Right and Wrong, Writing and Research in Persian*. Sokhan. [In Persian].
- Ferdowsi, A. (2010). *Shahnameh* (J. Khaleghi Mutlaq, Ed.). Center of the Great Islamic Encyclopedia. [In Persian].
- Haqshenas, A. M. (1995). Right and Wrong from the Language of Bloomfield. *Danesh Publishing*, 84, 11-16. <http://noo.rs/5SjII> [In Persian].
- Jami, A. (1989). *Baharestan* (I. Hakemi, Ed.). Ettela'at Institute. [In Persian].
- Khaqani (1954). *The Masnavi of Tohfa Al-Iraqin* (Y. Gharib, Ed.). Sepehr Printery. [In Persian].
- Najafi, A. (2010). *Let's Not Write Wrong*. University Publishing Center. [In Persian].
- NikoBakht, N. (2007). *Basics of Standard Persian Orthography*. Cheshme. [In Persian].
- Sadeghi, A. A. (1983). Standard language. *Danesh Publishing*, 16, 16-21. <https://www.sid.ir/paper/417721/fa> [In Persian].
- Sarli, N. Gh. (2008). *Standard Persian language*. Hermes. [In Persian].

- The Academy of Persian Language and Literature (2009). *Principles and Criteria of Word Selection* (3rd ed.). The Academy of Persian Language and Literature. [In Persian].
- Zandi Moghadam, Z. (2017). Correct and incorrect bibliography in Persian. *Special issue of the Academy*, 13, 239-246. <http://ensani.ir/fa/article/402318> [In Persian].
- Zulfiqari, H. (2010). *Teaching Editing and Orthography*. Elm. [In Persian].